

ÇİLEM TERCÜMAN
Türk Romanında Moda ve Toplumsal Değişim
(1923-1940)

ÇİLEM TERCÜMAN 1977 İstanbul doğumlu. Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde 1999'da tamamladı. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı'ndan 2004 yılında yüksek lisans, 2011 yılında ise doktora derecesini aldı. *Ahmet Rasim'in İstanbul'u* (2008) ve *İstanbul'un 100 Deyimi* (2013) adlı kitapların yazarı ve halihazırda İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde yardımcı doçent.

İletişim Yayınları 2571 • Edebiyat Eleştirisi 60

ISBN-13: 978-975-05-2314-4

© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2018, İstanbul

YAYINA HAZIRLAYAN Barış Özkul

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Emre Bayın

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ÇİLEM TERCÜMAN

**Türk Romanında
Moda ve
Toplumsal Değişim
(1923-1940)**

Babam Ali Tercüman'a...

İÇİNDEKİLER

Önsöz	11
--------------------	----

BİRİNCİ BÖLÜM

Hayat ve Moda	17
Erken modernleşme döneminde moda	25

İKİNCİ BÖLÜM

Kadın Kılık Kıyafeti ve Moda	35
Dekolte	35
Kumaş	44
Giysi	48
Kürk	52
Şal ve eşarp	56
İpek çorap	57
Ayakkabı	59
Şapka	61
Mücevher	64
Tuvalet	65
Kaş ve kirpik	77
Makyaj	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Erkek Kılık Kıyafeti ve Moda	87
Erkekler ve moda.....	87
Erkek giyim kuşamı.....	96
Eril aksesuar modası.....	101
<i>Monokl</i>	101
<i>Baston</i>	103
<i>Yaka çiçeği</i>	104
<i>Kol saati</i>	105
Tuvalet.....	105

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Modanın Şekillendirdiği Bedenler	111
Zayıflık modası.....	111
Yanık deri modası.....	117

BEŞİNCİ BÖLÜM

Semt, Mimari, Tefrişat ve Moda	123
Semt.....	124
Ev mimarisi.....	135
Tefrişat.....	153
Şark veya eski Türk odası.....	168
Dans salonu.....	170
Amerikan bar.....	172

ALTINCI BÖLÜM

Eğlence ve Moda	177
Eğlence mekânları.....	179
Beyoğlu.....	180
Tokatlıyan.....	182
Pera Palas.....	185
Gardenbar (Garden Petits-Champs).....	186
Taksim Bahçesi.....	190
Lebon.....	192
Maksim Bar.....	192
Serklodyan (Cercle d'Orient).....	193
Büyükada.....	195
Yat Kulübü.....	206
Splendid Otel.....	207

YEDİNCİ BÖLÜM

Eğlence Modası	209
Müzik	209
Dans	214
Kumar	234
Balo	239
Çay	261
Sigara, içki ve uyuşturucular	270
Spor	279
Tenezzüh	286
Sonsöz	291
KAYNAKÇA	295

Önsöz

Moda denince akla kılık kıyafet gelir. Hâlbuki moda, politik doktrinlerden ev dekorasyonuna, sanat akımlarından davranış biçimlerine kadar sosyal hayatın değişikliğe açık olan bütün cephelerinde var olabilen bir olgudur. Bu sebeple moda, geleneksel toplumlarda bugünkü manasıyla görülmezken modern toplumlarda en yaygın ve etkileyici hâliyle ortaya çıkar; toplumsal değişimle birlikte hızını ve gücünü arttırarak mevcudiyetini devam ettirir. Üstelik bunu, fikrî ve fiilî seviyede aleyhine olan onca çaba ve girişime rağmen başarır. Çünkü çoğu defa değişimin bizzat kaynağı veya tetikleyicisi olan moda, gündelik hayatın belirlenmesinde muhafazakâr veya anti-kapitalist sosyologlardan, ekonomistlerden yahut ilâhiyatçılardan, idarî ve ananevî kurallardan daha etkindir. Son yıllarda aralarına bazı modacıların da dâhil olduğu aleyhtarlarının bireyin özgürlüğünden kendi benliğiyle ilişkisine, kaybolan değerlerden çevre ve bütçe problemlerine kadar sayıp döktükleri sorunların ve yaptıkları uyarıların değil modayı bertaraf etmek hızını dahi kesemediği aşikârdır. Bu durumu anlamlandırabilmek için modanın yenilik, farklılık ve güzellikle bezeyerek yahut yaratarak sundukları bir kenara bırakılmalı ve alamod şeylerde ifadesini bulanların ne olduğu üzerine düşünölmelidir. Nitekim

başat alanı olması sebebiyle kılık kıyafet üzerine yoğunlaşsa da her geçen gün biraz daha artan ilgili literatüre bakıldığında modanın anlamı, doğuşu, kaynakları; nesne, düşünce, inanış veya yaşam pratiği olarak alamod şeylerin özellikleri, yayılma süreci, varoluşundaki etkenler, bireysel ve toplumsal hayata etkileri, bireysel ve toplumsal hayat ile bağları; idare, değer, inanç, ahlâk ve âdetlerle çatışması veya uzlaşması, avantajları veya dezavantajları; yaş, cinsiyet, ırk, sınıf, statü veya kimlikle ilgisi vb.nin farklı disiplinler çerçevesinde analiz edilip tartışıldığı görülür.¹

2010 yılında verdiğim doktora tezinin kitaplaştırılmış hâli olan bu çalışma, moda ve alamod şeylerde ifadesini bulan beğeniler ve tercihler ile bunlar etrafında dile getirilen fikirler ve açılan tartışmaları derleyip değerlendirmeyi; böylece moda olgusu bağlamında toplumsal değişimi tespit ve tasvir etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın ana kaynaklarını, 1923-1940 yılları arasında neşredilmiş romanlar oluşturmaktadır. Edebiyatın dönemlere ayrılması konusunda bir fikir birliği olmadığı için farklı ayrımlar söz konusudur ve bunlardan biri de Cumhuriyet'in ilk yıllarını kuşatan 1923-1940 arasındaki zaman dilimidir. Ancak çalışma için, bu dönemin seçilmesinin tek sebebi araştırmayı makul ve itibar edilen bir dönemle sınırlandırmak değildir. Söz konusu tarih aralığı, “Tanzimat reformları ve Meşrutiyet hareketlerinin yarattığı özgürleşme dinamikleri ve bu süreçlerin evrildiği Cumhuriyet modernleşmesi” şeklindeki dönemeçlerin sıralandığı “erken modernleşme”² döneminin son düzlüğünü kapsamaktadır. Dolayısıyla erken Cumhuriyet yılları, Türkçede, yaygın olarak Batılılaşma/asrileşme ile telâffuz edilmeye başlanan³ moda ve ilgili gündemin hayatın içinde belirginleşerek yaygınlaştığı dönem olarak kabul edilebilir. Türk romanı ilk telif örneğini yıllar önce vermiş olmasına ve

1 Geniş bilgi için bkz. Nilay Ertürk, “Moda Kavramı, Moda Kuramları ve Güncel Moda Eğilimi Çalışmaları”, Süleyman Demirel Üniversitesi, *Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, ART-E, Mayıs 2011-07.

2 Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, 3. basım, s. 81.

3 Cem Hakko, *Moda Olgusu*, İstanbul, Vakko Yayınları, t.y., s. 27.

geçen sürede neşredilen romanlarla ilgili modayı temel mesele/konu edinen herhangi bir edebiyat araştırması olmamasına rağmen çalışmanın başlangıç tarihi için 1923 yılının seçilmesinin sebebi budur. Ayrıca realist, eleştirel ve faydacı yapısıyla dün ve günü yansıtan, değerlendiren, tartışan ve bunlar üzerinden bireyi, toplumu ve yarını kurgulamak isteyen erken Cumhuriyet romanının böylesi bir çalışma için en elverişli malzemelerden biri olduğu malumdur.

Hayatın sürekliliğini esas alan bir yaklaşımla, çalışma için özel olarak hazırlanan bibliyografyadaki romanlar kronolojik sıra ile birinci baskılarından okunurken⁴ eserlerin vaka zamanlarında tarih sınırlandırılması yapılmamış ve nitelik ve nice-lik tartışmalarına bakılmaksızın roman adı altında basılan bütün eserler çalışmaya dâhil edilmiş; sadece konusu itibariyle ilgisiz olan tarihî romanlar çalışma dışında bırakılmıştır. İlgili okumalar ve çalışmanın çıkış noktasını oluşturan sorularla tespit edilen malzemelerin büyük bir kısmı bazıları birbirini tekrar eden alamod şeylerle ilgilidir. Nitekim ana ve alt başlıklar bunlara bakılarak belirlenmiştir. Bununla birlikte çalışmanın, 1923-1940 yılları arasında neşredilen romanlardan hareketle hazırlanan bir moda kataloğu niteliği taşımadığı belirtilmelidir. Çalışmanın öncelikli amacı bu değildir. Ayrıca ana kaynakları roman olan herhangi bir çalışmanın böyle bir iddiayı taşıması zaten mümkün değildir. Zira her ne kadar realist özellikler barındırsalar da romanlar, kurmaca eserlerdir ve barındırdıkları malzemeler dağınık, sistemsiz ve başka başka bağlamlara oturmuş vaziyettedir. Bu sebeple çalışmanın başlangıcında yapılan moda okumalarının yanı sıra malzemenin tespiti, tasnifi ve tasviri aşamalarında da tali kaynaklardan geniş ölçüde fay-

4 Araştırmanın başlangıcında Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Milli Kütüphane, Atatürk Kitaplığı katalogları ile Türkiye Bibliyografyası başta olmak üzere belli başlı bibliyografik kaynaklar, sözlükler ve ansiklopediler taranarak yeni bir roman bibliyografyası oluşturuldu. Bu süreçte, romanların yayımlanma tarihleriyle ilgili problemler, yazar monografilerine yahut ilgili çalışmalara gidilerek çözülmeye çalışıldı. Ancak Aka Gündüz'ün *Üç Kızın Hikâyesi* adlı eseri gibi bazı romanların ilk baskılarına veya daha önceden yapılmış bibliyografyalarda adı geçen birkaç romana ulaşmak mümkün olmadı.

dalanılmıştır. Böylece bir taraftan tespit edilen karmaşık malzemeler bir yığın hâlinde çıkarılarak anlamlı bir bütünlüğe kavuşturulmuş, diğer taraftan anlamlı kılınan malzeme, tarihsel süreçte bir toplumsal değişim enstrümanı olarak ele alınmıştır.

Tez, kitaplaşma aşamasında yeniden gözden geçirilmiş ve birtakım değişiklikler yapılmıştır. Yeni bir literatür taraması yapılmış ve çalışma, tali kaynaklar bakımından mümkün mertebe zenginleştirilmiştir.⁵ Yeni kaynaklar, tespit edilen malzemenin yeniden yorumlanmasına ve moda olgusunun daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesine imkân vermiş ve daha önce tezde kullanılmayan bazı malzemeler kitaba eklenirken metnin daha rahat okunabilmesi için tez çalışmalarında yaygın olarak kullanılan yöntem terk edilerek kendi içinde bir bütün oluşturulan bahisler ayrı bölümler hâlinde düzenlenmiştir.

* * *

Bu çalışmanın önce tez daha sonra kitap olma aşamalarında pek çok kişinin katkısı oldu. Bu vesileyle burada onları da anmak isterim.

Bilgisi ve tecrübesiyle bana nezaret eden hocam Kâzım Yetiş'ten tezime danışmanlık yaparken çok şey öğrendim. Tez jürimde yer alan hocalarım M. Fatih Andı, A. Emel Kefeli ve Nuri Sağlam yapıcı eleştirileri ve tavsiyeleri ile çalışmamı en sağlıklı hâliyle ortaya koymamda bana yol gösterdiler. Hocam Ali Şükür Çoruk, jürimde yer almanın yanı sıra tezimin kitaplaştırılma aşamasında da bütün sorularımı sabırla cevapladı, kitapta ele alınan meseleleri benimle tartışarak yazım sürecindeki zorlukları aşmamı sağladı. Hocam Hatice Tören, diğer çalışmalarında olduğu gibi bu çalışmamda da desteğini hiç esirgemedi. Meslektaşım ve dostlarım Fırat Karagülle ile Fatih Demir metinlere, talebem Hülya Tepedelen ise görsellere ulaşmamda yardımcı oldular. Editörüm ve dostum Barış Özkul, ilgisiyle beni hiç

5 Tezin kitaplaştırılma sürecinde basılı ve dijital kaynakları temel alan yeni bir moda literatürü taraması yaptım. Bununla birlikte tez döneminde olduğu gibi içinde bulunduğumuz zaman diliminde de Türkçe'de moda ile ilgili telif eserlerin eskiye nispetle arttığı ancak hâlâ yabancı literatüre kıyasla zayıf olduğu; dolayısıyla daha ziyade çevirilerden faydalandığımı söylemeliyim.

yalnız bırakmadı ve büyük bir titizlikle tezimi kitap hâline getirmemi sağladı. Hepsine müteşekkirim.

Akademik çalışmaların, hele doktora tezi gibi uzun soluklu olanların zaman ve mekânla sınırlı kalmaması umulur. Kütüphaneden arta kalan vaktimin çoğu kitaplar arasında yahut bilgisayar başında geçerken inanç ve gururla beni destekleyen anem Ayşe Tercüman, hayata veda eden ancak manevî himayesini daima yanımda hissettiğim merhum babam Ali Tercüman ve ailemin öbür fertleri bu yükü benimle paylaştılar. Kadim dostlarım Elif Yıldırım ve Bahar Tanyaş'a hiç azalmayan destekleri için teşekkür ederim. Yıllar içinde kardeşim hâline gelen Halil Solak ve her türlü çalışmanın temel gereklerinden olan sabrı bana öğreten Şinasi, Süheyla ve Ömer Faruk'u da sevgiyle anmak isterim. Bana, hayatıma ve bu çalışmaya kattıkları değer, güven, keyif ve huzur için hepsine şükran borçluyum.

BİRİNCİ BÖLÜM

Hayat ve Moda

“Moda’ yalnız elbiseler, tuvaletler için değil, muhit, daire ve görünüş için de vardır.”

“[...] yanlış anlaşılan bir şey de modaydı...”

Moda kelimesinin anlamı herkesin malumudur. Ancak bir olgu olarak modayı en derli toplu ve etkileyici biçimde anlatan herhâlde Baudrillard’ın “Modernlik bir kodsza moda da onun amblemidir” ifadesidir. Zira bu kısacık cümle, modanın tarihine bir sınır çizerken moda olabilecekleri sınırlandıran çizgileri siler. Baudrillard’a göre olması veya olmaması gereken çizgiler, moda ile birlikte ortaya çıkan önyargılardır ve bunlardan “birincisi modanın sınırlarını antropolojiye, hatta hayvan davranışlarına kadar götürmek (...) diğeryse tam tersine güncel moda alanını giysi ve dışsal göstergelerle sınırlandırmaktır.”¹

Hakikaten birtakım çalışmalar, modanın varlığını ve çeşitli görünümelerini yüzyıllar öncesine ve farklı sahalara götürürler. Hâlbuki 19. yüzyıldan önce modern anlamda modadan bahsetmek imkânsızdır ve bir olgu olarak modayı anlayabilmek için kesin bir tarih verilemese bile yaklaşık olarak bir zaman belirlemek gerekir. Belki de bu yüzden yine birtakım çalışmalarda, bazı milletlerin soyluları arasında ve sınırlı ilişkiler çerçevesinde doğup gelişerek modern anlamda moda kavramına yer ta-

1 Jean Baudrillard, *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, çev. Oğuz Adanır, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul, 2016, 4. basım, s. 157.

nımayacak kadar yavaş ilerleyen² geniş süreç, modanın birinci dönemi olarak kabul edilir. Ancak esas ve tartışmasız olan, modanın 19. yüzyıldan itibaren aristokrasinin ve zenginliğin tekelinden çıkıp sosyalleşmeye/demokratikleşmeye başladığıdır.³

Moda, “sosyal olarak inşa edilmiş” bir fikir, “kolektif bir etkinliktir” ve bir nesnenin moda olabilmesi için moda olarak bilinmesi ve geniş bir kesime yayılması gerekir.⁴ Ayrıca özü değişim olan moda, hareketlidir; sürate ihtiyaç duyar. Modaya bilinirliği, alanı ve sürati sağlayan sosyal ve teknik imkânlar ise en erken Fransız İhtilâli ve Sanayi Devrimi’nin yarattığı yeni şartların olgunlaşarak geniş kitleleri etkilemeye başladığı 19. yüzyıla tarihlendirilebilir. 1789’da Fransa’da yayımlanarak asırlardır süregelen toplumsal hiyerarşi ilkelerini yok saayan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, sınıflar arasındaki sınırları biçimsel düzlemde olsa bile kaldırmış ve ilerleyen Sanayi Devrimi, hemen her alanda üretimi çoğaltıp iletişimi hızlandırırken göçleri ve şehirleşmeyi arttırmıştır. İlham kaynaklarından bireyleri etkileyen sosyolojik ve psikolojik enstrümanlarına kadar modayı anlayabilmek veya modadan yola çıkarak çeşitli okumalar yapabilmek için bu süreç göz önünde bulundurulmalıdır.

Kabaca iki cephesi bulunan meselenin sosyal tarafını insanların dinine, ırkına veya diline bakılmaksızın eşit ve özgür oldukları temel prensibine dayanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi oluşturur. 1789’da ilân edilmiş olmakla birlikte kâğıt üzerinde kabulü yıllar alacak olan bildirinin temsil ettiği toplumsal hinterlandda Veblen’in sözünü ettiği sosyal mobilité ortaya çıkmış⁵ ve geniş kitlelerin kapısı modaya açılmıştır.

2 Enis Batur, “Gelenek ve Gelecek Arasında Moda”, *Gergedan*, Mart 1987, sayı 1, s. 84.

3 M. Sema Üşenmez, *Toplum ve Moda Etkileşimi*, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 1992, basılmamış doktora tezi, s. 20.

4 Yuniya Kawamura, *Modaloji*, çev. Şakir Özüdoğru, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 16-17.

5 Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, 3. basım, s. 199.